

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

УДК: 378.034–057.87

ФОРМУВАННЯ ЕТИЧНИХ ПРИНЦИПІВ У КОНТЕКСТІ ПЕРЕХОДУ СУСПІЛЬСТВА ДО СТАЛОГО РОЗВИТКУ

В.М. Боголюбов, кандидат технічних наук

Здійснено аналіз технологічних тенденцій і формування морально-етичних принципів при переході суспільства до сталого розвитку. Визначено, що необхідною (але не достатньою) умовою для переходу суспільства до сталого розвитку є розвиток енергозберігаючих та ресурсозберігаючих технологій з одночасним формуванням негативного ставлення до надмірного споживання і надвиробництва товарів та послуг. Головним інструментом для реалізації цього напряму є розвиток освіти в інтересах сталого розвитку.

Сталий розвиток, ціннісний підхід, етичні принципи.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Однією з головних причин кризи сучасної цивілізації є цільові установки науково-технічного прогресу на необмежене економічне зростання, які викликають все нові і нові економічні, екологічні та соціальні проблеми, що порушують безпеку та гармонію людського розвитку. Багато сучасних вчених небезпідставно вважають, що безпека і гармонія розвитку сучасного суспільства мають ґрунтуватись на принципах сталого розвитку [1,2,3]. До головних принципів переходу суспільства до сталого розвитку можна віднести принципи *справедливості* в розподілі природних ресурсів і *самообмеження* у виробництві та споживанні товарів і послуг, які відносяться до категорії морально-етичних.

Необхідність самообмеження споживання вперше була озвучена на Стокгольмській конференції ООН з навколишнього середовища у 1972 р., а сам принцип самообмеження був задекларований в "Порядку денному на 21 століття". Він передбачає самообмеження споживання і виробництва товарів і послуг у самому широкому розумінні – на рівні урядів країн, органів місцевого самоврядування і окремої людини [4, 24]. При цьому обмеження повинні носити не тільки і не стільки економічний характер, а більшою мірою морально-етичний, пов'язаний з переформатуванням ціннісних уявлень у

суспільстві. Цей принцип безумовно відноситься до етичних принципів і пов'язаний з формуванням ціннісної свідомості, яка в свою чергу має враховувати систему загальнолюдських цінностей [4,5]. Саме з цих позицій потрібно, на наш погляд, обґрунтувати і формувати напрямки переходу суспільства до сталого розвитку. Кожна країна у своїй стратегії переходу до сталого розвитку має передбачити побудову соціально-політичної системи, заснованої на чітких морально-етичних категоріях (уявленнях про добро і зло, справедливість, порядність тощо) [6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальнолюдські цінності і пов'язані з ними "табу" ("не вбий", "не вкради"...) з доісторичних часів відіграють величезну стабілізуючу функцію в суспільстві – мабуть, завдяки існуванню таких цінностей *homo sapiens* і зберігся як біологічний вид протягом усієї історії розвитку людства [1, 29]. М.М. Моїсеєв стверджував, що основою моральнісного імперативу має стати новий світогляд, який формується на основі комплексної і безперервної екологічної та соціально-гуманітарної освіти. Він вважав, що екологічна освіта і екологічна культура повинні стати частиною нашої загальної культури.

У Стратегії Європейської економічної комісії ООН (ЄЕК ООН) освіти для сталого розвитку *сталий розвиток* характеризується як розвиток, заснований на *етичних принципах* солідарності, рівності і взаємоповаги між людьми, країнами, культурами і поколіннями [7, 2]. Сталий розвиток розглядається при цьому як збалансований розвиток суспільства в гармонії з природою, що дозволяє задовольняти потреби нинішнього покоління, не ставлячи під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої потреби.

Виклад основного матеріалу. Мета Десятиліття освіти для сталого розвитку ООН полягає в інтеграції принципів, цінностей і практик сталого розвитку у всі аспекти освітнього процесу. Ціннісний аспект освіти взагалі і освіти для сталого розвитку, зокрема, ґрунтовно розглянуто в дослідженнях В.О. Огнев'юка, де підкреслюється невідворотність світоглядної революції, яка "...неминуче призведе до переоцінки всієї системи духовних цінностей..." [8, 230]. Аксіологічний підхід¹ передбачає вивчення й

¹ Наука, що вивчає природу цінностей, їх роль і місце в структурі ціннісного світу, а також зв'язки різних цінностей між собою і з структурно-соціальними чинниками та особистістю людини, називається *аксіологія*. *Аксіологічний підхід* у галузі сталого розвитку передбачає формування екологічно орієнтованої системи потреб і цінностей в суспільстві.

усвідомлення системи загальнолюдських цінностей та їх вплив на саморозвиток особистості [9,10,11]. *Аксіологічний підхід* у системі освіти для сталого розвитку набуває особливого значення, оскільки *сталий розвиток* передбачає зміну структури цінностей сучасного суспільства, а також зв'язків різних цінностей між собою, між соціальними і структурними чинниками та особистістю людини. При цьому головним завданням освіти для сталого розвитку можна вважати формування ціннісно-орієнтованої особистості (орієнтованої на соціально- та екологічнозначущі цінності). Таке завдання, відповідно до вимог Галузевих стандартів вищої освіти, вирішується, в першу чергу, формуванням *соціально-особистісних компетенцій* у майбутніх фахівців [12].

До *соціально-особистісних компетенцій* в галузі сталого розвитку можна віднести:

- розуміння та сприйняття етичних норм поведінки серед інших людей і по відношенню до природних систем (забезпечення принципів екологічної етики);
- креативність, здатність до системного мислення і критичного усвідомлення процесів соціально-економічного розвитку з урахуванням екологічних обмежень;
- здатність до дій, що сприяють переходу до сталого розвитку;
- дотримання норм здорового способу життя і наполегливість у досягненні мети;
- толерантність, адаптивність і комунікабельність.

За визначенням, рекомендованим МОНмолодьспорту України, *компетентність* фахівця є інтегрованою характеристикою його якостей, які формуються в результаті навчання і включають три рівня знань, серед яких компетенції в галузі сталого розвитку мають такий вигляд [12]:

– *знання й розуміння* (теоретичне знання академічної області, здатність знати й розуміти), тобто знання й розуміння принципів та індикаторів сталого розвитку, а також знання й розуміння особливостей використання природних ресурсів у відповідній області економічної діяльності;

– *знання як діяти* (практичне й оперативне застосування знань до конкретних ситуацій), що визначає здатність фахівця оперативно застосовувати в практичній діяльності отримані знання з проблем переходу до сталого розвитку в конкретній економічній галузі;

– *знання як бути* (цінності як невід'ємна частина способу сприйняття й життя з іншими в соціальному контексті) – усвідомлення необхідності морально-етичних змін у суспільній діяльності в контексті

збереження природних екосистем, зокрема, відповідно до принципу самообмеження споживання і виробництва товарів і послуг.

Група експертів з компетенцій у галузі освіти для сталого розвитку (заснована ЄЕК ООН у лютому 2009 року), запропонувала структуру основних компетенцій викладачів у галузі ОСР [13]. Запропоновані компетенції об'єднані в чотири групи:

– *«вчитися, щоб знати»* означає розуміння викликів, з якими стикається суспільство як на місцевому, так і на глобальному рівні, і потенційної ролі викладачів та учнів (викладач розуміє, як функціонують природні, соціальні та економічні системи і яким чином вони можуть бути пов'язані один з одним; взаємозалежний характер зв'язків всередині нинішнього покоління і між поколіннями...);

– *«вчитися робити»* означає розвиток практичних навичок і діяльній компетенції у зв'язку з освітою в інтересах сталого розвитку (викладач здатний створювати можливості для обміну ідеями та досвідом у контексті різних дисциплін...);

– *«вчитися жити разом»* - це навчання, що сприяє розвитку партнерства і позитивному сприйняттю явищ взаємозалежності, плюралізм, взаєморозуміння (викладач працює з іншими людьми таким чином, щоб активно взаємодіяти з різними групами незалежно від поколінь, культур; сприяти появі нових поглядів на світ, орієнтованих на сталий розвиток...);

– *«вчитися бути»* означає розвиток особистісних характеристик і формування здатності діяти більш самостійно, а також мати свої судження з приводу сталого розвитку та нести особисту відповідальність у зв'язку з ним (викладач – це людина, яка прагне внести позитивний внесок у життя інших людей і їх соціальне і природне середовище як на місцевому, так і на глобальному рівнях; є критично мислячим практичним працівником...).

Кожну групу компетенцій експерти рекомендують розглядати відповідно до трьох основних характеристик ОСР:

– *цілісного підходу*, орієнтованого на інтеграційне мислення і практику;

– *передбачення змін*, що включає аналіз альтернативних варіантів майбутнього, врахування попереднього досвіду і бажання активно діяти;

– *реалізації перетворень*, забезпечує здатність до зміни способів навчання людей і систем підтримки освіти.

Сталий розвиток треба розглядати як процес гармонійного (збалансованого) соціально-економічного розвитку (по можливості без зростання), обов'язковим пріоритетом якого є врахування

екологічних обмежень. В такій постановці питання *перехід до сталого розвитку* можна розглядати як процес *оптимізації* параметрів системи "Природа-Суспільство". Параметрами оптимізації цього процесу виступають, з одного боку, вимоги дотримання соціальних та економічних стандартів якості життя нинішнього покоління, а з другого – збереження основних природних ресурсів для майбутніх поколінь. Зрозуміло, що це задача нелінійної багатомірної оптимізації, точний розв'язок якої практично неможливий через величезну кількість змінних нелінійних параметрів [14]. Більше того, межі системи оптимізації, керовані змінні і числовий критерій оптимізації також не можуть бути однозначно визначені.

В системі «Природа-Суспільство» існує технологічно і технічно нездоланне протиріччя між необхідністю забезпечення певних, досить високих, показників якості життя нинішнього покоління і очевидною обмеженістю природних ресурсів, без використання яких неможливо підтримувати високу якість життя. При цьому також очевидно, що навіть обмежене, мінімізоване використання життєзабезпечуючих ресурсів буде приводити до їх вичерпання і деградації. Мабуть, цим пояснюється певний скептицизм до концепції сталого розвитку як до певної ідилії, досягнення якої неможливе.

Перехід до сталого розвитку має здійснюватись паралельно в двох напрямках:

– перший, *технологічний*, повинен забезпечувати більш раціональне використання природних ресурсів (енерго- і ресурсозбереження) і можливість більш широкого використання альтернативних джерел енергетики з поступовим неухильним зменшенням використання традиційних енергетичних ресурсів;

– другий, *аксіологічний*, пов'язаний з формуванням екологічно орієнтованої системи потреб і цінностей людини, а також зі зміною в суспільстві стереотипів щодо задоволення природних і відносних потреб кожної людини, формуванням у суспільстві негативного відношення до надмірного споживання ресурсів, товарів і послуг.

Характерною особливістю сучасного розвитку людства є те, що практично всі країни надають перевагу першому напрямку – розвиток техніки і технологій уже на початку 21-го століття дозволяв зменшити у 2-4 рази використання енергетичних і мінеральних ресурсів на одиницю внутрішнього валового продукту [15, 2]. Успіхи науково-технічного прогресу створюють ілюзію можливості подолання глобальної екологічної кризи суто технологічним шляхом. На думку ж академіка М.М. Моїсеєва, така ілюзія є надзвичайно небезпечною, оскільки формує в суспільстві заспокоєність і хибну впевненість у

знаходженні "панацеї" у вирішенні глобальних еколого-ресурсних проблем людства [1, 14].

Другий напрям повинен привести до зміни морально-етичних принципів сучасного суспільства і сформувати нову, *ціннісну* парадигму в суспільстві, яка у поєднанні з технологічними досягненнями зможе змінити експоненціальний характер негативного впливу людства на біосферу і, в результаті, зупинити темпи її руйнування.

На думку А.М.Макар'євої і В.М.Горшкова головною проблемою виживання людства є проблема збереження придатного для життя популяції довкілля, яке надзвичайно сильно змінюється під впливом людини [16,17]. Ця проблема є основною демографічною і безпосередньо пов'язана з проблемою біологічних та екологічних прав людини, оскільки сучасний розвиток цивілізації призвів до втрати основного права людини на володіння адекватною *індивідуальною територією*. Економічне зростання і зростання валового внутрішнього продукту (ВВП) ведуть тільки "до зростання чисельності населення і до неухильного падіння дійсного рівня життя, який визначається розміром індивідуальної, прийнятної для життя території, яка приходить на одну людину, і можливостями природної, ненасильницької діяльності...". Враховуючи, що зростання чисельності населення невідворотно веде до руйнування біосфери (знищення рослинного покриву порушує кругообіг води в природі, деградації річок і спустелюванню, перерозподілу парникових газів тощо), людство повинно знайти спосіб вирішення демографічної проблеми. В цих роботах зроблена спроба довести, що головним шляхом спасіння людства в оточуючому його середовищі є вирішення демографічної проблеми шляхом зменшення народжуваності і підтримки в подальшому народжуваності на контрольованому рівні. Для цього необхідно також змінити існуючу культуру поведінки людей і досягти більшого прогресу в поширенні екологічних знань і освіти для сталого розвитку серед широких мас населення.

Висновки. Отже, визначальним інструментом реалізації ціннісної парадигми є розвиток і масштабне впровадження освіти для сталого розвитку, що забезпечить професійну підготовку кваліфікованих фахівців для всіх галузей економічної діяльності, які будуть мати відповідні компетенції і бути *компетентними* до обов'язкового врахування екологічних і демографічних обмежень.

Список використаних джерел:

1. Моисеев Н.Н. Судьба цивилизации. Путь разума. – М.: МНЭПУ, 1998. – 228 с.

2. Данилов-Данильян В.И., Лосев К.С. Экологический вызов и устойчивое развитие. – М.: Изд-во МНЭПУ, 2000. – 352 с.
3. Шевчук В.Я., Білявський Г.О., Саталкін Ю.М., Навроцький В.М. Ноосферогенез і гармонійний розвиток. – К.: Геопринт, 2002. – 127 с.
4. Програма дій «Порядок денний на 21 століття»/ Пер. з англ.: ВГО «Україна. Порядок денний на 21 століття». – К.: Інтелсфера, 2000. – 360 с.
5. Марушевський Г.Б. Етика збалансованого розвитку. – К.: Центр екологічної освіти та інформації, 2008. – 440 с.
6. Середа В. Развитие общечеловеческих ценностей. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://knowledge.allbest.ru/philosophy/3c0b65635a2ad68a5c53a88421316c27_0.html.
7. Стратегія ЄЕК ООН освіти для сталого розвитку: Перекл. з англ. – Одеса: Екологія, 2005. – 44 с.
8. Огнев'юк В.О. Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку. – К.: Знання України, 2003. – 450 с. – Бібліогр.: с.437-448.
9. Демінська Л.О. Аксиологічний підхід у педагогічному процесі // Слобожанський науково-спортивний вісник, 2010, №4. – С.101-104.
10. Марушевський Г.Б. Аксиологічні аспекти екологічного управління // Національна система освіти для збалансованого розвитку: Матеріали науково-практичної конференції (Київ, 24 квітня 2012 р.): у 3 т. – К.: Центр екологічної освіти та інформації, 2012. – Т. 3. – 219 с. (с. 18-25).
11. Фіцула М.М. Педагогіка: навч. посібник // 2-е вид., випр., доповн. – К.: Академвидав, 2007.
12. Балюбаш Я.Я., Левківський К.М., Гуло В.Л., Котоловець Л.О., Тимошенко Н.І. Комплекс нормативних документів для розроблення складових системи галузевих стандартів вищої // За загальною редакцією В.Д. Шинкарука. – К., 2008. – 68 с.
13. Учиться в интересах будущего: компетенции в области образования в интересах устойчивого развития. Результаты работы Группы экспертов по компетенциям в области образования в интересах устойчивого развития. Экономический и Социальный Совет ООН, ECE/CEP/AC.13/2011/6. Distr.: General 21 January 2011 Russian Original: English.
14. Карманов В. Г. Математическое программирование. — М.: ФИЗМАТЛИТ, 2011. – 264 с.
15. Хокен П., Ловинс Э., Ловинс Х.. Естественный капитализм: грядущая промышленная революция. – М.: Наука, 2002. – 439 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.rfbr.ru/rffi/ru/books/o_64175#/
16. Макарьева А.М., Горшков В.Г., Ли Б.-Л. та ін. (2008) Данные о метаболическом оптимуме Жизни. Proceedings of the National Academy of Sciences U.S.A., 105, 16994-16999. [на англ. яз.] PDF (0.3 Мб). <http://www.pnas.org/content/105/44/16994>, Полный файл данных, 212 с. (PDF, 1.2 Мб)
17. Макарьева А.М., Горшков В.М. Важное о самом главном: малоизвестные аспекты демографической проблемы, www.bioticregulation.ru/life/life3_r.php © В.Г. Горшков, 2007-2009.

Выполнен анализ технологических тенденций и формирования морально-этических принципов при переходе общества к устойчивому развитию. Определено, что необходимым (но не достаточным) условием для перехода общества к устойчивому развитию является развитие энергосберегающих и ресурсосберегающих технологий с одновременным формированием негативного отношения к чрезмерному потреблению и перепроизводству товаров и услуг. Главным инструментом для реализации этого направления является развитие образования в интересах устойчивого развития, что обеспечит подготовку кадров с обязательным учетом экологических и демографических ограничений.

Устойчивое развитие, ценностный подход, этические принципы.

Analysis of technological trends and axiological move of society towards sustainable development. Determined that necessary (but not sufficient) conditions for transition of society towards sustainable development is the development of energy-saving and resource-saving technologies with simultaneous formation of negative attitude to over-consumption and over-production of goods and services. The definitive tool to implement this direction is the development of education for sustainable development that will provide professional training for social and economic progress with regard to mandatory environmental and demographic constraints.

Sustainable development, axiological access, moral values.